

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

БИРКО НАДІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 378.032-021.483(043.3)

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ
УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Житомир – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії.

- Науковий керівник:** доктор педагогічних наук, професор
Ящук Інна Петрівна,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
декан факультету початкової освіти та філології.
- Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор
Литвиненко Світлана Анатоліївна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
професор кафедри вікової і педагогічної психології;
- кандидат педагогічних наук
Поплавська Світлана Дмитрівна,
Житомирський інститут медсестринства,
доцент кафедри природничих та соціально-
гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться 16 грудня 2014 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, 2-ий поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка (10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40).

Автореферат розісланий 15 листопада 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.Л. Яценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Глобалізаційні процеси, що охоплюють всі сфери життєдіяльності суспільства, супроводжуються економічними негараздами, низьким рівнем добробуту народу, активізацією злочинності, технологічними катастрофами й соціальними потрясіннями. У пошуках відповіді на такі явища в культурно-освітній сфері постмодерного суспільства виникає потреба в гармонізації свідомості, характеру й поведінки підростаючого покоління.

Методологічним підґрунтям цього процесу має стати особистісно орієнтована педагогічна парадигма, побудована на принципах дитиноцентризму як відображення тенденцій гуманізму та антропоцентризму в розвитку сучасної вітчизняної науки.

Відтак, пріоритетним завданням сучасних педагогів – як теоретиків, так і практиків – є впровадження в навчально-виховний процес педагогіки толерантності, що вимагає відповідної підготовки сучасного вчителя до формування толерантних відносин між усіма суб'єктами освітнього процесу, що не суперечать розвитку в освітньому середовищі конструктивного прагматизму як основи майбутнього кар'єрного зростання підростаючого покоління та формування його самодостатності.

У контексті значущості провідних принципів виховання толерантність як важлива педагогічна категорія знайшла своє відображення в педагогічній спадщині Я. Коменського, А. Макаренка, К. Ушинського, В. Сухомлинського. На ідеях добра, людяності, миролюбства ґрунтується літературно-педагогічна творчість Г. Сковороди, Л. Українки, І. Франка, Т. Шевченка та інших видатних вітчизняних просвітників.

Особливу увагу на розробку нових технологій професійної підготовки педагогів, які забезпечували б формування достатнього рівня професійних знань та вмінь, а також особистісно-професійних якостей, що сприятимуть розвитку толерантного середовища навчально-виховних інституцій, звертають у своїх працях такі науковці, як О. Антонова, С. Вітвицька, О. Дубасенюк, М. Лещенко, Н. Ничкало, О. Пехота, Л. Пуховська, Л. Хомич та ін. У професійній діяльності вчителя початкових класів, підготовці якого присвячено досить багато наукових праць (О. Абдулліна, Н. Боритко, С. Вашуленко, І. Гавриш, С. Мартиненко, О. Савченко, С. Сисоєва та ін.), важливу роль відіграє спрямованість педагогічного процесу на формування у школярів стійких духовно-моральних цінностей.

Дослідження в галузі педагогіки толерантності здійснили А. Асмолов, Г. Безюлева, Б. Вяткин, Є. Хакімов, В. Хотинець, Г. Шеламова та ін.; проблеми толерантного виховання дітей висвітлено в наукових працях В. Марлова, В. Ситарова; над проблемою формування толерантності дітей та молоді в Україні працюють Т. Білоус, Ю. Грачова, О. Грива, Я. Довгополова, І. Жданова, А. Матієнко, О. Рибак та ін.

Актуальність проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи викликана, з одного боку, розробкою теоретичних і технологічних засад особистісно орієнтованої гуманістичної педагогіки, побудованої з урахуванням толерантного ставлення до особистості учня, з іншого – необхідністю якісної професійної підготовки майбутнього педагога до формування толерантних відносин у класі та позакласному середовищі, а також необхідністю вирішення низки *суперечностей*:

– між нагальною потребою суспільства в толерантності всіх суб'єктів освітнього процесу і недостатнім рівнем уваги педагогічної науки до розробки окресленої проблеми в навчально-виховному процесі на всіх рівнях та ступенях освіти;

– між наявним потенціалом (етнічним, конфесійним, культурним) толерантності українського народу та низьким рівнем його втілення в практику професійної підготовки фахівців;

– між необхідністю формувати толерантність в учнів початкової школи та недостатньою обізнаністю майбутніх педагогів з відповідними формами, методами, технологіями.

Професійна підготовка вчителя до формування толерантної особистості має ґрунтуватися на засадах сучасних морально-духовних традицій українського суспільства та вимог цивілізаційних змін, що дає підстави для вибору теми дослідження: **“Підготовка майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою комплексної програми науково-дослідної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії “Інновації у виховному процесі ВНЗ” (державний реєстраційний номер 0108U002347). Тема дисертації затверджена вченою радою Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 3 від 26.03.2013 р.), та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогіки і психології в Україні (протокол № 4 від 23.04.2013 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробці моделі професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Розкрити теоретичні основи проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи.

2. З'ясувати особливості підготовки майбутніх учителів в окресленому напрямі в педагогічній науці та практиці.

3. Визначити та обґрунтувати структуру, критерії та показники готовності майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи.

4. Теоретично обґрунтувати та розробити відповідну модель професійної підготовки.

5. Експериментально перевірити ефективність авторської моделі.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів.

Предмет дослідження – модель професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи.

Методологічну основу дослідження становлять: гуманістичні теорії (К. Роджерс, Ш. Амонашвілі та ін.); концепції гармонійного підходу до прагматичної та духовно-моральної мотивації (М. Андреева, О. Мороз, А. Сбруева); філософські ідеї толерантності в освіті (О. Біблер, М. Бубер, В. Тишков); наукові висновки про особливості та закономірності виховання (І. Бех, І. Зязюн, Г. Костюк); педагогічні, соціологічні, соціально-культурні ідеї щодо суспільних тенденцій формування нової системи освіти; концептуальні положення професійної підготовки сучасного педагога (О. Абдулліна, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, П. Саух, В. Сластьонін, Г. Троцько та ін.); основні ідеї педагогіки толерантності (Г. Балл, Б. Бім-Бад, С. Русова, В. Слободчиков та ін.).

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз філософської, педагогічної, психологічної, історичної та методичної літератури для обґрунтування теоретичних засад дослідження; вивчення й узагальнення педагогічного досвіду щодо професійної підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів з метою визначення стану готовності вчителів початкових класів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів до формування толерантності учнів початкової школи; історико-логічне вивчення наукових праць, нормативно-правових документів; порівняльний аналіз, інтерпретація та узагальнення фактів, аналіз і синтез результатів експерименту; *емпіричні* – педагогічний експеримент, опитування, тестування, спостереження з метою перевірки ефективності моделі професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкових класів; *методи математичної статистики* (коефіцієнт кореляції Пірсона, критерій кутового перетворення Фішера) для проведення якісного аналізу одержаних результатів на основі встановлення кількісних показників щодо оцінювання досліджуваного явища, а також підтвердження їх достовірності.

Організація дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2007 – 2013 років та охоплювало чотири етапи науково-педагогічного пошуку.

На першому етапі (2007–2008 рр.) – *підготовчому* – здійснено аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми в історико-педагогічному контексті; визначено мету,

завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розроблено програму експериментальної роботи.

На другому етапі (2008–2009 рр.) – *констатувальному* – на основі узагальнення теоретичного матеріалу обгрунтовано структуру, критерії, показники та рівні готовності майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи; досліджено стан їх готовності до діяльності у визначеному напрямі шляхом проведення першого діагностичного зрізу в середовищі експериментальної і контрольної груп дослідження; здійснено аналіз і порівняння отриманих результатів, проектування шляхів вирішення окресленої проблеми.

На третьому етапі (2009–2011 рр.) – *формувавальному* – спроектовано систему педагогічних умов і модель професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкових класів та впроваджено їх в освітній процес експериментальних груп; проведено повторний діагностичний зріз рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до діяльності у визначеному напрямі.

На четвертому етапі (2012–2013 рр.) – *підсумковому* – здійснено кількісний та якісний аналіз результатів діагностики рівня готовності майбутніх учителів початкових класів до формування толерантності учнів; проведено порівняння результатів контрольної й експериментальної груп для виявлення ефективності експерименту з упровадження моделі та перевірку гіпотези, оформлення результатів експериментальної роботи.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, Рівненському державному гуманітарному університеті, Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, інституті педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Обсяг вибіркової сукупності дослідження становив 368 студентів I-IV курсів напряму підготовки “Початкова освіта”, 50 викладачів зазначених навчальних закладів. Експериментальна група охоплювала 182 студенти, контрольна група – 186 майбутніх учителів.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що *вперше* спроектовано модель професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи, яка презентована сукупністю компонентів (цільового, організаційного, змістово-процесуального, результативного) у вищому педагогічному навчальному закладі, що спрямована на розкриття взаємозв'язку між завданнями, умовами, формами і методами досліджуваного процесу; науково обгрунтовано педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи (урахування індивідуального рівня толерантності майбутніх фахівців як основи професійної діяльності,

наповнення змісту навчально-виховної роботи у ВНЗ відповідними матеріалами, впровадження ідей педагогіки толерантності); *удосконалено* зміст, форми і методи професійної підготовки студентів зі спеціальності “Початкова освіта”; *уточнено* зміст понять: “толерантність”, “толерантність учнів початкової школи”, “професійна підготовка майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи”, структуру (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, процесуальний, оцінно-рефлексивний компоненти), критерії та рівні готовності майбутніх учителів початкової школи до формування толерантності учнів; *подальшого розвитку* набули питання виявлення системи факторів, що впливають на успішну професійну підготовку майбутніх педагогів; обґрунтування процесу неперервної педагогічної освіти вчителів початкових класів з проблеми вдосконалення їх компетентності щодо формування толерантності учнів початкової школи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблено та впроваджено: методичні матеріали, присвячені проблемі підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи (програма спецкурсу “Основи педагогіки толерантності”, методичний посібник “Педагогічна майстерня формування толерантності сучасного громадянина”), методичні рекомендації для викладачів ВНЗ з організації навчально-виховного процесу, спрямованого на підвищення рівня готовності майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи.

Результати дослідження можуть бути використані в процесі професійної підготовки студентів різних освітньо-кваліфікаційних рівнів педагогічних спеціальностей, у системі післядипломної педагогічної освіти, при укладанні навчальних посібників та методичних рекомендацій з навчально-виховної роботи у вищих навчальних закладах.

Наукові положення дисертації **впроваджено** в навчально-виховний процес Рівненського державного гуманітарного університету (акт № 202 від 18.11.2013 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (акт № 751 від 22.11.2013 р.), Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (акт № 1/4491 від 21.11.2013 р.), Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (акт № 07-10/2970 від 19.12.2013 р.).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації розглядалися і обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та психології, звітних наукових конференціях Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, а також на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема, *міжнародних*: “Церква і держава у служінні народів” (Хмельницький, 2005), “Інноваційні підходи до підготовки педагогічних кадрів у контексті Болонського процесу” (Чернівці, 2005), “Теоретико-методологічні засади особистісного становлення дошкільника в полікультурному соціумі в

добу його освітніх трансформацій” (Івано-Франківськ, 2008), “Професійна підготовка вчителів початкової школи в контексті інтеграції України до європейського освітнього простору” (Луцьк, 2010), “Современный образовательный процесс: опыт, проблемы и перспективы” (Уфа, 2014), “Education and pedagogical sciences (“Освіта та педагогічна наука”)” (Луганськ, 2014); *всеукраїнських*: третіх Всеукраїнських Читаннях з гуманної педагогіки “Справжнє виховання дитини – у вихованні самих себе” (Київ, 2008), “П’яті педагогічні читання пам’яті М. М. Дарманського: проблеми освіти в контексті гуманізації суспільства” (Хмельницький, 2010); *міжвузівських*: “Дійсність та перспективи розвитку сучасної освіти України” (Харків, 2005), “Проблеми формування ціннісних орієнтирів професійної діяльності” (Харків, 2005), “Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку” (Хмельницький, 2007), “Особистісно орієнтований потенціал педагогіки В. О. Сухомлинського” (Кам’янець-Подільський, 2008), “Професійна підготовка педагогічних кадрів у контексті європейського освітнього простору” (Хмельницький, 2008), “Професійна підготовка педагогічних кадрів: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку” (Хмельницький, 2009), “Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови національної системи освіти” (Хмельницький, 2010); регіональних педагогічних читаннях з гуманної педагогіки “Виховання дітей через самих себе” (Хмельницький, 2008).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 17 одноосібних наукових праць, зокрема 7 – у провідних фахових наукових виданнях України, 1 – у міжнародному науковому періодичному виданні, 1 – у зарубіжному науковому періодичному виданні, 1 методичний посібник, 1 – публікація в електронному збірнику наукових праць.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (367 найменувань, з них 7 – іноземними мовами), 7 додатків на 45 сторінках. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 261 сторінку, з них – 181 ст. основного тексту. Робота містить 13 рисунків на 13 сторінках та 23 таблиці на 29 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; представлено відомості про впровадження й апробацію результатів дослідження, публікації автора, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **“Теоретичні основи підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи”** – розглянуто теоретичні засади підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи, обґрунтовано загальні характеристики підготовки учителів початкових класів у теорії і практиці педагогічної науки; проаналізовано наукові підходи до проблеми дослідження; визначено його провідні категорії; з’ясовано стан та особливості формування толерантності учнів молодшого шкільного віку.

Відзначено, що формування професійної готовності майбутніх учителів до толерантного навчання і виховання учнів є міждисциплінарною проблемою, оскільки вимагає залучення наукового апарату різноманітних галузей знання, серед яких чільне місце належить професійній педагогіці як науці про професійну підготовку фахівців різноманітних напрямів. З’ясовано про необхідність залучення до цього процесу методологічного базису філософії, психології, соціології, культурології тощо. Обґрунтовано філософські (філософія любові і терпимості), психологічні (психологія толерантності), соціально-педагогічні (толрантність як характеристика соціалізації) та професійно-педагогічні засади досліджуваної проблеми.

Визначено основні теоретичні підходи до професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи – компетентнісний, діяльнісний, системний, гуманістичний та аксіологічний. Сформульовано висновок про їх взаємопов’язаність, що відтворює методологічне підґрунтя і відображає різноманітні аспекти проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до формування толерантності учнів початкової школи.

Розглянуто базові категорії дослідження з філософської, психологічної, культурологічної та суто педагогічної точки зору. Доведено, що провідною є категорія толерантності, що пов’язана на категоріальному рівні з філософськими поняттями терпимості, любові, милосердя. Сформульовано висновок, що толерантність є якістю особистості, розвиток якої простежується через динаміку руху від почуття, що поступово набуває соціально-гуманістичного наповнення (жалість, співчуття, милосердя, солідарність, повага, любов), до стійкого переконання. Проаналізовано основні типи толерантності (міфологічний, релігійний, секулярний); встановлено провідні компоненти толерантності особистості: когнітивний, практико-поведінковий, емоційно-оцінний, особистісний.

З’ясовано сутність категорії професійна підготовка майбутнього вчителя до формування толерантності учнів початкової школи як цілеспрямованого, організованого процесу здобуття знань про толерантність особистості, оволодіння вміннями та навичками формування цієї якості в учнів. Готовність до формування толерантності учнів тлумачиться

як результат професійної підготовки, складне особистісне утворення, що забезпечує внутрішні мотиви майбутнього педагога до формування досліджуваної якості в педагогічній діяльності, відповідний комплекс знань, умінь і навичок формування толерантних рис особистості учнів початкової школи.

Проаналізовано особливості молодшого шкільного віку в контексті формування толерантності. З'ясовано, що провідним чинником, який впливає на її розвиток у школярів, є їх включення в середовище школи як особливого соціального простору, для якого характерними є соціальна й культурна структурованість, наявність ключових осіб (педагогів, вихователів), значне зростання інформаційних потоків пізнавального й загальнокультурного характеру.

Уточнено поняття “толерантність учнів початкової школи” як сформованої потреби і готовності молодших школярів до конструктивної міжособистісної взаємодії з оточуючими, незважаючи на їх стать, віросповідання, належність до певної соціальної групи та етносу та ін., які розвиваються в процесі навчання й виховання в початковій школі.

На підставі теоретичного аналізу проблеми формування толерантності в молодшому шкільному віці сформульовано висновок, що серед основних типів толерантності, які проявляються в молодших школярів, переважають природна толерантність з елементами морального й етичного типів, які розвиватимуться в середніх та старших класах за умови створення в початковій школі відповідного середовища.

У другому розділі – **“Обґрунтування та впровадження моделі професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи”** – визначено структуру готовності майбутніх учителів до формування дослідженої якості в учнів початкової школи; здійснено моделювання процесу професійної підготовки до формування толерантності учнів початкової школи; з'ясовано педагогічні умови, що забезпечують діяльність у визначеному напрямі.

Обґрунтовано орієнтовну структуру готовності майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи як сукупність *мотиваційно-ціннісного* (визначає мотиваційні чинники професійно-педагогічної діяльності загалом та формування в учнів толерантності зокрема), *когнітивного* (забезпечує збагачення комплексу необхідних професійних знань), *процесуального* (відображає рівень сформованості відповідних умінь і навичок), *оцінно-рефлексивного* (забезпечує рефлексивні процеси щодо рівня сформованості толерантності як вчителя, так і вихованців) компонентів. Визначена структура обумовлює зміст критеріїв, показників та рівнів готовності, які покладені в основу експериментальної частини роботи.

На основі проведеного дослідження структури готовності майбутніх учителів початкових класів до формування толерантності учнів визначено критерії оцінки рівня її сформованості: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний. Відповідно обґрунтовано три рівні готовності (високий, середній, низький).

Доведено, що ефективність професійної підготовки студентів до формування толерантності учнів початкових класів забезпечується шляхом реалізації сукупності педагогічних умов, які передбачають: урахування індивідуального рівня толерантності майбутніх учителів як основи професійної діяльності; наповнення змісту навчально-виховної роботи у вищому навчальному закладі матеріалами з розвитку толерантності та її складових; упровадження ідей педагогіки толерантності.

Визначені педагогічні умови покладено в основу проектування моделі професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкових класів, яка є відображенням навчально-виховного процесу вищого педагогічного навчального закладу, спрямованого на розкриття взаємозв'язку між завданнями, умовами, формами і методами досліджуваного процесу. Структура моделі представлена через взаємодію чотирьох компонентів (цільового, організаційного, змістово-процесуально та результативного), які забезпечують досягнення мети й очікуваного результату дослідження – високого рівня готовності майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи (рис.1). Провідну роль реалізації змістово-процесуального компонента моделі відведено розробці й апробації спецкурсу *“Основи педагогіки толерантності”*, теоретичним підґрунтям якого є концептуальні засади ненасильницької взаємодії суб'єктів освітнього процесу, створення умов для розвитку толерантності учнів початкової школи в соціумі. До основних завдань спецкурсу віднесено: створення умов для збагачення знань щодо педагогіки толерантності, оволодіння студентами вмінь толерантної комунікації з усіма суб'єктами освітньо-виховного процесу; формування в майбутніх учителів здатності до толерантної взаємодії з учнями початкової школи, а також до науково-дослідницької діяльності з питань педагогіки толерантності.

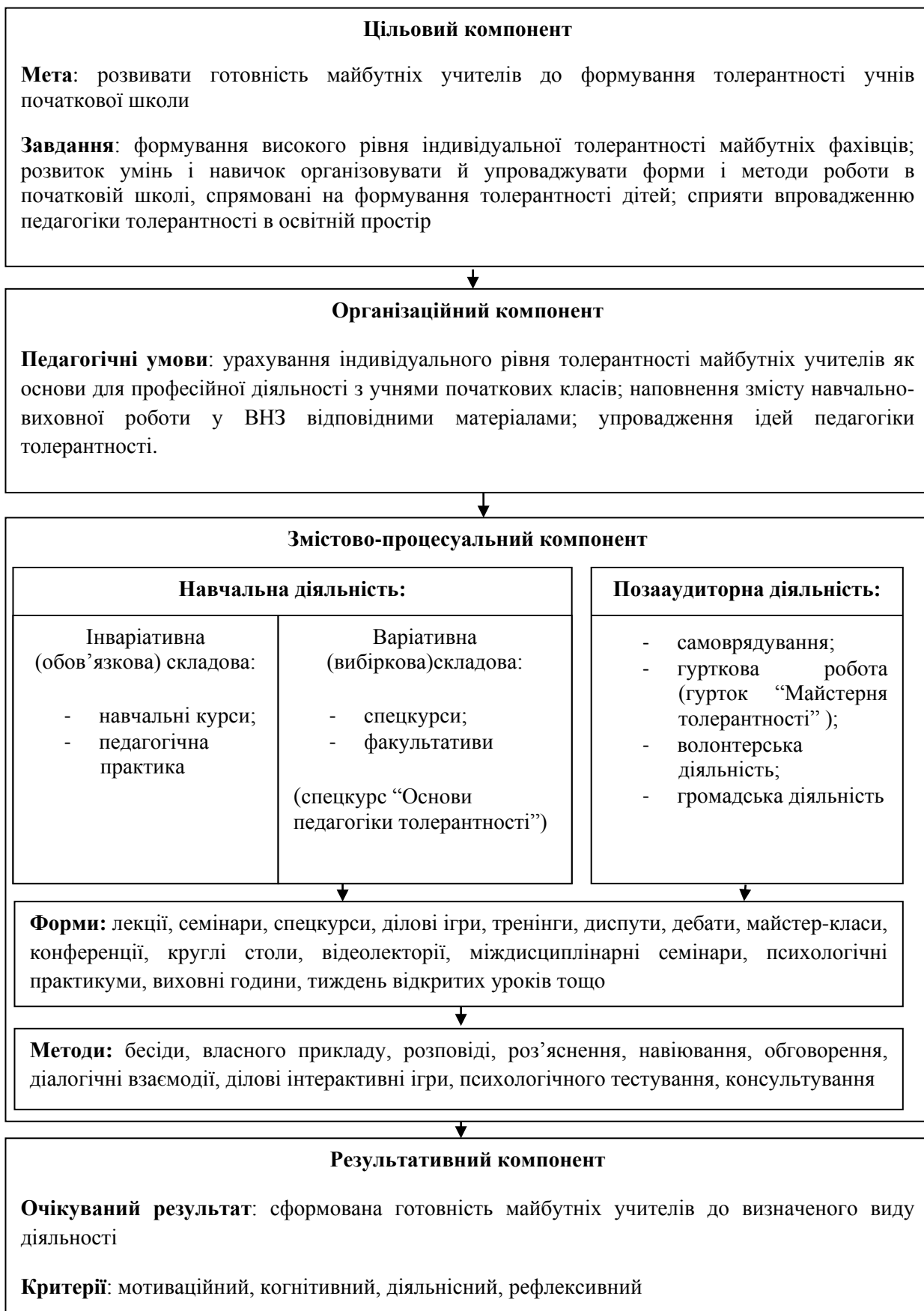

Рис.1. Модель професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи

У третьому розділі – **“Експериментальна перевірка ефективності моделі професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи”** – проаналізовано стан сформованості готовності майбутніх учителів до визначеного виду діяльності; представлено результати впровадження у навчально-виховний процес вищих педагогічних навчальних закладів авторської моделі професійної підготовки майбутніх учителів; здійснено аналіз результатів формувального етапу експерименту.

Представлено програму педагогічного експерименту щодо вивчення характеру впливу педагогічних умов і моделі професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи, що була спрямована на вирішення таких завдань: вивчення стану досліджуваної проблеми у навчально-виховній практиці педагогічних ВНЗ; обґрунтування й перевірки змісту, форм і методів розвитку готовності студентів до формування толерантності учнів з урахуванням особливостей організації освітньої діяльності у вищому педагогічному навчальному закладі; упровадження системи педагогічних умов і моделі професійної підготовки майбутніх учителів до діяльності у визначеному напрямі.

На основі кількісного і якісного аналізу результатів констатувального етапу педагогічного експерименту визначено наявний стан сформованості готовності майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи за мотиваційним, когнітивним, діяльнісним і рефлексивним критеріями. На констатувальному етапі експерименту виявлено недостатність рівня готовності майбутніх учителів: лише 14,83% досліджуваних експериментальної групи і 14,51% студентів контрольної групи володіють високим рівнем сформованості досліджуваної якості. Відповідно, 24,26% і 28,03% респондентів мають низький рівень готовності до формування толерантності учнів, що обґрунтовує необхідність корекційних та розвивальних педагогічних дій. Резюмовано необхідність цілеспрямованої педагогічної корекції та супроводу всіх визначених складових готовності: організації роботи з оптимізації рівня мотивації студентів до розвитку власної толерантності, усвідомлення важливості визначення цілей і змісту формування толерантності учнів у навчально-виховний процес початкової школи (ціннісно-мотиваційний компонент готовності); зростання рівня знань студентів щодо сутності досліджуваного феномена, його психологічних і соціальних механізмів та форм, методів роботи з молодшими школярами (когнітивний компонент); розвитку толерантності майбутніх учителів початкових класів як суб'єктів толерантного освітнього середовища (діяльнісний компонент); усвідомлення та адекватної самооцінки студентами рівня власної готовності до формування толерантності учнів (оцінно-рефлексивний компонент).

Визначено рівень результативності запропонованих педагогічних умов і моделі професійної підготовки майбутніх учителів в окресленому напрямі. З'ясовано, що виявлені

педагогічні перетворення сприяють зростанню високого рівня готовності майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи експериментальної групи: з 14,83% на констатувальному етапі до 39,56% респодентів після формувального етапу науково-дослідницької роботи. У контрольній групі також наявні зміни, однак вони носять менш виражений характер: високий рівень готовності студентів зріс з 14,51% до 15,05% досліджуваних, що визначається стихійним характером впливу на досліджувану якість. Надійність результатів перевірена методами математичної статистики (коефіцієнт кореляції Пірсона, критерій кутового перетворення Фішера).

На основі результатів проведеного дослідження підготовлено методичні рекомендації для викладачів вищих педагогічних навчальних закладів щодо професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи.

Проведене дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи дозволило сформулювати такі **загальні висновки**.

1. У дисертації з'ясовано теоретичні основи проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи. Відзначено, що формування професійної готовності майбутніх учителів до толерантного навчання і виховання учнів є міждисциплінарною проблемою і вимагає реалізації наукового апарату різноманітних галузей знання (теорії і методики професійної освіти із залученням методології філософії, психології, соціології, культурології). Обґрунтовано філософські (філософія любові і терпимості), психологічні (психологія толерантності), соціально-педагогічні (толерантність як характеристика соціалізації) та професійно-педагогічні (професійна педагогіка як наукова теорія і практика педагогічної діяльності) основи розгляду досліджуваного феномена.

Визначено основні теоретичні підходи до досліджуваної проблеми (компетентнісний, діяльнісний, системний, гуманістичний та аксіологічний).

Розглянуто базові категорії дослідження з філософської, психологічної, культурологічної та суто педагогічної точки зору. Провідною категорією дослідження є "толерантність", що тлумачиться як якість особистості, розвиток якої простежується через динаміку руху від почуття, що поступово набуває соціально-гуманістичного наповнення, до стійкого переконання. Проаналізовано основні типи толерантності: міфологічний, релігійний, секулярний. Установлено провідні компоненти толерантності особистості (когнітивний, практико-поведінковий, емоційно-оцінний, особистісний).

Професійна підготовка майбутнього вчителя до формування толерантності учнів початкової школи визначається як цілеспрямований, організований процес набуття знань про

толерантність особистості, оволодіння вміннями та навичками формування цієї якості в учнів.

2. Визначено особливості підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи. З'ясовано, що провідним чинником, який впливає на розвиток толерантності молодших школярів, є їх включення в середовище школи як особливого соціального простору, для якого характерними є соціальна й культурна структурованість, наявність ключових осіб (педагогів, вихователів), значне зростання інформаційних потоків пізнавального й загальнокультурного характеру.

Визначено сутність поняття “толерантність учнів початкової школи” як сформованої потреби і готовності молодших школярів до конструктивної міжособистісної взаємодії з оточуючими, незважаючи на їх стать, віросповідання, належність до певної етнічної або соціальної групи тощо, які розвиваються в процесі навчання й виховання в початковій школі.

Ураховуючи погляди вітчизняних учених щодо визначення провідних типів толерантності та особливостей їх формування в молодшому шкільному віці, сформульовано висновок про те, що в молодших школярів переважають природна толерантність з елементами морального й етичного типів досліджуваної якості, позитивна динаміка розвитку яких спостерігається в середніх та старших класах за умови створення в початковій школі середовища толерантності.

3. У дослідженні обґрунтовано структуру готовності майбутніх учителів до формування толерантності в учнів початкової школи як сукупність мотиваційно-ціннісного (визначає мотиваційні чинники до професійно-педагогічної діяльності загалом та до формування в учнів толерантності зокрема), когнітивного (забезпечує накопичення комплексу необхідних для розвитку толерантності в учнів професійних знань), процесуального (відображає рівень сформованості вмінь і навичок толерантності учнів початкової школи), оцінно-рефлексивного (забезпечує рефлексивні процеси майбутнього вчителя початкових класів та вихованців щодо власного рівня сформованості толерантності) компонентів. На основі проведеного аналізу структури готовності майбутніх учителів початкових класів до формування толерантності учнів охарактеризовано критерії оцінки рівня її сформованості: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний. Відповідно змодельовано три рівні готовності майбутніх учителів початкових класів до формування толерантності учнів (високий, середній, низький).

4. У дисертації теоретично обґрунтовано й розроблено модель професійної підготовки майбутнього вчителя до формування толерантності учнів початкової школи. Доведено, що ефективність процесу професійної підготовки студентів до формування досліджуваної якості забезпечується шляхом реалізації сукупності педагогічних умов: урахування

індивідуального рівня толерантності майбутніх учителів як основи професійної діяльності з учнями початкових класів; наповнення змісту навчально-виховної роботи у вищому навчальному закладі відповідними матеріалами щодо розвитку толерантності та її складових; упровадження ідей педагогіки толерантності в навчально-виховний процес.

Обґрунтовано думку, що модель професійної підготовки майбутнього вчителя до формування толерантності учнів початкової школи є відображенням навчально-виховного процесу педагогічного ВНЗ, спрямованого на розкриття взаємозв'язку між завданнями, умовами, формами і методами досліджуваного процесу. Структура моделі представлена через взаємодію чотирьох компонентів (цільового, організаційного, змістово-процесуального і результативного), які забезпечують досягнення мети й очікуваного результату дослідження – високого рівня готовності майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи.

5. Експериментально перевірено ефективність запропонованої моделі професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи.

Результати проведеного експериментального дослідження, а також їх подальша апробація на регіональних, всеукраїнських та міжнародних конференціях, у публікаціях підтвердили доцільність запровадження моделі. Про це свідчить порівняння результатів констатувального і формувального етапів експерименту, достовірність яких перевірено за допомогою методів математичної статистики. Сукупність одержаних наукових висновків має значення для теорії та практики підготовки студентів до педагогічної діяльності.

Проведене дослідження не претендує на повноту і вичерпність проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Подальшого уточнення й вдосконалення потребують питання: виявлення системи факторів, які впливають на успішну професійну підготовку майбутніх педагогів; обґрунтування процесу неперервної педагогічної освіти вчителів початкових класів з проблеми вдосконалення їх компетентності щодо формування толерантності учнів початкової школи.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО

В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Бирко Н. М. Аналіз стану сформованості толерантності у студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Н. М. Бирко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. – №14. – С.80–84.

2. Бирко Н. М. Використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського у формуванні толерантних стосунків дітей підліткового віку / Н. М. Бирко // Особистісно орієнтований потенціал педагогіки В. О. Сухомлинського. Зб. матеріалів міжвуз. наук.-практ. конф. (30 вересня – 1 жовтня 2008 року) / Упоряд. Е. І. Федорчук. – Кам'янець–Подільський: Абетка-Світ, 2008, – С.23–29.

3. Бирко Н. М. Виховання толерантності як ресурс у формуванні ціннісних орієнтацій студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Н. М. Бирко // Вісник прикарпатського університету: Педагогіка. Вип. XIX-XX. / Міністерство освіти і науки України, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 17–22.

4. Бирко Н. М. Духовні принципи виховання особистості за І. І. Огієнком / Н. М. Бирко // Дійсність та перспективи розвитку сучасної освіти України: зб. наук. праць / за заг. ред. Г. Є. Гребенюка; Мін-во мистецтва і туризму України. Луганськ. держ. інст. культури і мистецтв, Обл. метод. кабінет учб. закладів мистецтва та культури. – Харків: Стиль Іздат, 2005. – С. 9–14.

5. Бирко Н. М. Особливості формування толерантності учнів молодшого шкільного віку [Електронний ресурс] / Н. М. Бирко // Науковий вісник Донбасу – 2013. – № 4 (24) – режим доступу : [nvd.luguniv.edu.ua / archive / N № 24 / 13 bnmmsv.pdf](http://nvd.luguniv.edu.ua/archive/N№24/13bnmmsv.pdf).

6. Бирко Н. М. Педагогічні умови формування толерантності майбутніх учителів початкової школи / Н. М. Бирко // Education and Pedagogical Sciences (“Освіта та педагогічна наука”). – Луганськ. – 2014.– №1(162).– С. 51–56.

7. Бирко Н. М. Проблема духовного формування особистості в творчій спадщині І. І. Огієнка / Н. М. Бирко // Проблеми формування ціннісних орієнтирів професійної діяльності: зб. наук. праць / за заг. ред. Г. Є. Гребенюка; Мін-во мистецтва і туризму України. Луганськ. держ. ін-т. культури і мистецтв, Обл. метод. кабінет учб. закладів мистецтва та культури. – Харків: Стиль Іздат, 2005. – С. 9–13.

8. Бирко Н. М. Проблема розвитку особистісної толерантності у майбутніх учителів / Н. М. Бирко // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 295. Педагогіка і психологія. – Чернівці: Рута, 2006. – С.16–23.

Опубліковані праці апробованого характеру:

9. Бирко Н. М. Проблема формування духовності майбутнього вчителя в творчій спадщині Івана Огієнка / Н. М. Бирко // Церква і держава у служінні народів: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Хмельницька єпархія української православної церкви. Хмельницький інститут МАУП.– Хмельницький, 2–4 листопада 2005 р. – С. 218–222.

10. Бирко Н. М. Різноманітність підходів до поняття “толерантність” в педагогічній теорії / Н. М. Бирко // *Справжнє виховання дитини – у вихованні самих себе: зб. наук. праць (з матеріалами Третіх Всеукраїнських Читань з Гуманної Педагогіки, м. Київ, 1–2 листопада 2008р.)* / За заг. ред. доцента С. Л. Крука. – Хмельницький: Подільський культурно-просвітительський Центр імені М. К. Реріха; Всеукраїнський центр гуманної педагогіки, 2009. – С. 22–25.

11. Бирко Н. М. Розвиток емпатії у майбутніх учителів, як однієї з компонентів толерантної особистості / Н. М. Бирко // *Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови національної системи освіти: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 21 жовт. 2010 р.)* / Хмельницька обласна рада, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький: ХГПА, 2010. – С. 5–10.

12. Бирко Н. М. Розвиток принципу толерантності в освіті: історичний аспект / Н. М. Бирко // *Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (11 жовтня 2007 р.)*. – Хмельницький: ХГПА, 2007. – С. 239–241.

13. Бирко Н. М. Роль гуманної педагогіки у формуванні толерантності студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Н. М. Бирко // *П’яті педагогічні читання пам’яті М. М. Дарманського: проблеми освіти в контексті гуманізації суспільства: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 2 квіт. 2010 р.)* / Хмельницька обласна державна адміністрація, Хмельницька обласна рада, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький: ХГПА, 2010. – Т.2. – С. 83–84.

14. Бирко Н. М. Структура готовності будучих учителів к формуванню толерантності учеников начальной школы / Н. М. Бирко // *Современный образовательный процесс: опыт, проблемы и перспективы: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Уфа, 28 марта 2014 г.)*. – Уфа : Издательство ИРО РБ, 2014. – С. 200–202.

15. Бирко Н. М. Сучасні підходи до виховання толерантності молоді / Н. М. Бирко // *Професійна підготовка педагогічних кадрів: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 22 жовт. 2009 р.)* / Хмельницька обласна рада, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький: ХГПА, 2009. – С. 5–13.

16. Бирко Н. М. Теоретичні основи толерантності вчителя в умовах інформатизації суспільства / Н. М. Бирко // *Професійна підготовка педагогічних кадрів у контексті європейського освітнього простору: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. аспірантів та*

молодих учених (Хмельницький, 23 жовт. 2008 р.) / Хмельницька обласна рада, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – С. 31–38.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

17. Бирко Н. М. Педагогічна майстерня формування толерантності сучасного громадянина / Н. М. Бирко // методичний посібник. – Хмельницький: ХГПА, 2013. – 184с.

АНОТАЦІЇ

Бирко Н. М. Підготовка майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2014.

У дисертаційній роботі розглянуто науково-теоретичні засади підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи, проаналізовано наукові підходи до визначеної проблеми, обґрунтовано провідні категорії експериментального дослідження, з'ясовано стан та особливості формування толерантності учнів молодшого шкільного віку. Визначено структуру готовності майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи, здійснено моделювання процесу професійної підготовки у визначеному напрямі, з'ясовано педагогічні умови досліджуваної проблеми. Розроблено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність моделі професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкових класів. Доведено, що її реалізація сприяє підвищенню рівня готовності майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи.

Ключові слова: толерантність, толерантна особистість, емпатія, професійна підготовка, структура готовності, педагогічні умови, моделювання, майбутні учителі, учні початкової школи.

Бирко Н. М. Подготовка будущих учителей к формированию толерантности учащихся начальной школы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир, 2014.

В диссертационной работе рассмотрены научно-теоретические основы подготовки будущих учителей к формированию толерантности учащихся начальной школы с философской, психологической, социально-педагогической и профессионально-

педагогической точек зрения. Основаны научные подходы к проблеме подготовки будущих учителей к формированию толерантности учащихся начальной школы – компетентностный, деятельностный, системный, гуманистический и аксиологический. С помощью этих подходов проанализированы базовые категории исследуемой проблемы, к которым отнесены: “толерантность”, “профессиональная подготовка будущих учителей к формированию толерантности учащихся начальной школы”, “готовность будущих учителей к формированию толерантности учащихся начальной школы”.

Определены особенности подготовки будущих учителей к формированию толерантности учащихся начальной школы, выделены типы толерантности в учащихся начальной школы: внешняя, внутренняя, естественная, нравственная, этическая. На основе теоретического анализа типов толерантности в младшем школьном возрасте сформулирован вывод о том, что в младших школьников преобладает естественный тип толерантности с элементами морального и этического типов, которые будут развиваться в средних и старших классах при условии создания в школе среды толерантности.

В диссертационном исследовании обоснована структура готовности будущих учителей к формированию толерантности в учащихся начальной школы как совокупности мотивационно-ценностного, когнитивного, процессуального и оценочно-рефлексивного компонентов. На основе проведенного исследования структуры готовности будущих учителей начальных классов к изучаемой проблеме охарактеризованы критерии оценки уровня ее сформированности: мотивационный, когнитивный, деятельностный, рефлексивный; определено три уровня готовности будущих учителей начальных классов к формированию толерантности учащихся: высокий, средний, низкий.

В диссертации теоретически обоснована и экспериментально проверена модель профессиональной подготовки будущего учителя к формированию толерантности учащихся начальной школы. Подтверждено, что процесс профессиональной подготовки студентов к формированию толерантности учащихся начальных классов будет эффективным благодаря реализации совокупности педагогических условий: учет индивидуального уровня толерантности будущих учителей в качестве основы для профессиональной деятельности с учащимися начальных классов; обогащение содержания учебно-воспитательной работы в высшем учебном заведении материалами по развитию толерантности и ее составляющих; внедрения идей педагогики толерантности в процессе подготовки будущих учителей начальных классов.

Выявлено, что модель профессиональной подготовки будущего учителя к формированию толерантности учащихся начальной школы является отражением учебно-воспитательного процесса высшего педагогического учебного заведения, предполагающего

наличие взаимосвязи между задачами, условиями, формами и методами исследуемого процесса. Структура модели включает ряд взаимосвязывающих компонентов – целевого, организационного, содержательно-процессуального и результативного, которые обеспечивают достижение цели и ожидаемого результата исследования – достаточного уровня готовности будущих учителей к формированию толерантности учащихся.

Эффективность предложенных педагогических условий и модели профессиональной подготовки будущих учителей к формированию толерантности учащихся начальной школы проверялась в процессе педагогического эксперимента. Выявлено, что определенные педагогические преобразования способствуют росту высокого уровня готовности студентов экспериментальной группы. Надежность результатов проверена методами математической статистики.

Ключевые слова: толерантность, толерантная личность, эмпатия, профессиональная подготовка, структура готовности, педагогические условия, моделирование, будущие учителя, ученики начальной школы.

Byrko N. M. Preparation of Future Teachers to the Formation of Primary School Pupils' Tolerance. – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Pedagogy, Specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, 2014.

In the dissertation the scientific foundations of preparation of future teachers to the formation of primary school pupils' tolerance have been examined, the scientific approaches to the issue of the research have been analyzed, the main categories of the researched issue have been justified, the state and the peculiar features of the formation of primary school pupils' tolerance have been studied out. The structure of future teachers' preparedness to the formation of primary school pupils' tolerance has been defined; the modelling of the process of the future teachers' professional training to the formation of primary school pupils' tolerance has been performed, the pedagogical terms of the future teachers' professional training to the formation of primary school pupils' tolerance have been studied out. The efficiency of the model of professional training of the future teachers to the formation of the primary school pupils' tolerance has been worked out, theoretically grounded and experimentally verified. It has been proved that its implementation will help increase the level of the future teachers' readiness to the formation of the primary school pupils' tolerance.

Key words: tolerance, tolerant personality, empathy, professional training, the structure of preparedness, pedagogical terms, future teachers, primary school pupils.